

ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ

О.З.Силка,
Л.І.Синявська*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ХРИСАНФА ЯЩУРЖИНСЬКОГО (1852–1923 рр.)

У статті на основі широкого фактичного матеріалу висвітлено основні віхи життя та науково-громадської діяльності українського етнографа, археолога та краєзнавця Хрисанфа Петровича Ящуржинського, його роботу в навчальних закладах Криму, а також у наукових товариствах, у тому числі в Таврійській ученій архівній комісії, Історико-філологічному товаристві при Новоросійському університеті та ін.

Серед багатьох діячів науки, на яких ще донедавна лежало тавро забуття, був і Хрисанф (Хресанф, Хризант, Хрисанор, Христофор, Кресан) Петрович Ящуржинський (1852–1923 рр.). Активна діяльність цього народознавця, фольклориста, археолога, історика й краєзнавця припала на складний період становлення вітчизняної історичної науки, час, коли її прихильниками були нечисленні діячі з табору українського визвольного руху та тієї частини соціуму, яка симпатизувала національним ідеалам. Метою пропонованої статті є систематизація опублікованих та архівних відомостей про Х.Ящуржинського.

Уперше інформацію про життєвий і творчий шлях Х.Ящуржинського подало багатомне енциклопедичне видання Ф.Брокгауза та І.Ефрона у 1904 р.¹ За радянської влади його діяльність не потрапляла у поле зору дослідників. І лише з другої половини 1990-х рр. розпочався новий етап у вивченні життя цього діяча, опрацювання наукової спадщини та з'ясування внеску у розвиток науки. Зокрема, особа Хрисанфа Петровича привернула увагу письменника-краєзнавця з Одеси, залуженого діяча мистецтв України Григорія Зленка. Саме він уперше оприлюднив «десятки дуже цікавих і цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із найрізноманітніших, здебільшого малодосліджених, джерел»². Переконані, що Г.Зленко у прямому розумінні відкрив Україні її забутого патріота. Його публікація стала основою, від якої відштовхнулася у своїх пошуках інша дослідниця – кандидат педагогічних наук, викладач Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини Марина Павленко. Дві її розвідки вийшли майже одночасно напередодні 80-річчя від дня смерті Х.Ящуржинського³. Авторці вдалося з'ясувати раніше невідомі факти з життя фольклориста. Особливої наукової цінності ці студії набувають з огляду на оприлюднення М.Павленко результатів польових досліджень у рідному селі Хрисанфа Петровича – Молодецькому (на Черкащині). Якщо Г.Зленко намагався висвітлити і дати оцінку основним періодам наукової діяльності Х.Ящуржинського з акцентом на окремих публікаціях, то найбільшу цінність матеріалу М.Павленко становлять відомості з його сімейного та громадського життя.

У 2004 р. на всеукраїнській конференції у Ніжині кандидат історичних наук, доцент Черкаського національного університету О.Медалієва виголоси-

* Силка Оксана Захарівна – канд. іст. наук, доцент кафедри всесвітньої історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; Синявська Лариса Іванівна – канд. іст. наук, доцент кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

ла доповідь, розкривши ще один напрям у науковому студіюванні біографії Х.Ящуржинського – його членство в Історико-філологічному товаристві при Новоросійському університеті та участь у загальноросійських археологічних з'їздах другої половини ХІХ – початку ХХ ст.⁴ Певною віхою в історіографії питання стало гасло про Х.Ящуржинського в біобібліографічному довіднику «Українські історики ХХ століття» (таким чином, у публікаціях довідникового характеру існувала перерва тривалістю 102 роки – із 1904 по 2006 рр.)⁵. У 2008 р. вийшла монографія співробітниці Інституту історії України НАНУ Л.Федорової, присвячена Київському товариству охорони пам'яток старовини і мистецтва та його діяльності зі збереження культурної спадщини України в 1910–1920 рр., де вперше показано роль Х.Ящуржинського у створенні і розбудові уманського відділення згаданої інституції⁶. Проаналізувавши публікацію В.Шендеровського⁷, маємо констатувати її цілковито компілятивний характер.

Деяку інформацію про родину Ящуржинських (і, зокрема, про Хрисанфа Петровича) можна відшукати в мережі Інтернет⁸ і в дорадянських виданнях (праці Аполлінарія Ящуржинського⁹ та про Георгія Ящуржинського¹⁰). Важливу інформацію про коло наукових та приватних зв'язків Х.Ящуржинського ми виявили у згаданих публікаціях М.Павленко (листування з М.Сумцовим) та статті О.Музичка (кореспонденція з І.Линниченком)¹¹. Так, М.Павленко, наводячи уривки з епістолярію, підтверджує перебування Х.Ящуржинського після 1911 р. у с.Молодецькому: «Я тепер живу в селі, в одставці, збираю етнографічний матеріал і дещо обробляю потихеньку [...] Цим літом думаю написати сяку-таку історію свого рідного [...] Уманя. В такій книжечці велика надоба: приїжджають сюди туристи, а то і просто інтелігентні люди, питаються про події в Умані, а такої книжечки нема»¹². О.Музичко зазначає: «Заслугує на увагу лист до І.Линниченка відомого українського етнографа Х.Ящуржинського, в якому він розповідав про обставини свого життя в середині 1910-х років. Лист, написаний одночасно українською та російською мовами, відрізняється дружнім тоном і засвідчує контакти І.Линниченка з українофілами»¹³. Значним кроком у справі гідного вшанування пам'яті Хрисанфа Петровича стали І Уманські краєзнавчі читання «Міжконфесійна палітра Уманщини ХVІІІ–ХХ ст.» (грудень 2007 р.), за результатами яких вийшов однойменний збірник наукових праць, де вміщено декілька статей, присвячених аналізу доробку Х.Ящуржинського¹⁴.

Джерела, що доповнюють відомості про життя та наукову діяльність українського етнографа, археолога та краєзнавця, розпорошені по різних архівосховищах. Найбільш чисельну групу становлять матеріали Державного архіву Одеської області (ф.45) та Уманського краєзнавчого музею (№18), де можна ознайомитися з чернетками рукописів різноманітних публікацій дослідника. Справи фонду 294 («Канцелярія київського окремого цензора») Центрального державного історичного архіву України (м.Київ) містять дозволи на друкування окремих праць Х.Ящуржинського. Для встановлення його особистісних зв'язків перспективним вважаємо опрацювання листування з М.Грушевським¹⁵, М.Сумцовим¹⁶, І.Линниченком¹⁷, О.Хованським¹⁸ та ін.

Відомо, що Х.Ящуржинський народився 19 березня 1852 р. (за ст.ст.) у селі Молодецькому Уманського повіту Київської губернії (нині Маньківський район Черкаської області) у родині місцевого священика. Рід Ящуржинських походив із Бердичівського повіту, але саме на Уманщині розкрилися таланти його найдостойніших представників. Батько Хрисанфа – Петро Григорович (1822–1864 рр.) – здобув у Києві духовну освіту й майже 19 років був настоятелем Миколаївської церкви с.Молодецького. Хрисанф виховувався у

багатодітній родині. Його мати – Ольга Устинівна (Іустинівна) – народила трьох синів (Василя, Хрисанфа, Іустина) та дочку. Після смерті Петра Григоровича парафія на короткий час перейшла до ієрея Іоанна Павловського, а пізніше священицьке місце зайняв старший син Ящуржинських – Василь Петрович (помер 31 січня 1879 р.). Дядько Хрисанфа – Василь Григорович (1813–1855 рр.) – навчався у Київській духовній академії, працював викладачем нижчого та вищого відділень Уманського духовного училища, помічником інспектора, а згодом і інспектором Уманського повітового училища (пізніше став священиком Успенського собору в Умані).

На відміну від батька та дядька Хрисанф Петрович навчався у світських закладах – Київському та Варшавському університетах, на слов'яно-російському відділенні історико-філологічних факультетів. Під час студіювання Хрисанфа у Варшаві ректором був відомий філолог М.Благовещенський, а викладачами такі вчені, як М.Колосов (професор російської мови та літератури), О.Нікітський (професор кафедри російської історії й декан факультету), В.Макушев (історик-славіст), В.Яковлев (історик літератури), А.Павінський (польський історик, керівник Варшавського головного архіву давніх актів), Г.Струве (професор кафедри філософії) та ін. При факультеті діяли археологічний музей, основу якого становили матеріали, віднайдені Д.Самоковасовим, та слов'янський етнографічний музей, організований Ф.Ієзберою.

У цей період вийшли перші публікації-рецензії на працю студента Х.Ящуржинського «*Лирические малорусские народные песни, по преимуществу свадебные, сравнительно с великорусскими*»¹⁹. Очевидно, вона відрізнялася неоднозначністю й дискусійністю суджень, якщо викликала обговорення в науковому співтоваристві. Зокрема, професор М.Колосов дискутував з Х.Ящуржинським із приводу етимології слів «сват», «свадьба», «рада», «коровай», «крійти». У сучасній українській історіографії вичерпну характеристику зазначеній праці дала О.Цибульська, яка проаналізувала погляди М.Сумцова, О.Потебні та Х.Ящуржинського на проблему походження та природу образів молодят. Так, дослідниця зазначає: «Х.Ящуржинський у роботі “Ліричні малоруські пісні” 1880 року підходив до розгляду весільної драми переважно з позицій соціологічної теорії. Він звернув увагу на те, що в українських весільних піснях існує глибокий пласт, який відображає первісні уявлення наших пращурів. Міфологічними істотами-покровителями шлюбу вчений вважав Сонце-Ярило, а його символікою – коло, колесо, хороводи, ходіння навколо джерела, дерева, стола, діжі. Сюди ж зараховує і Громовика, бо, на його думку, грому та хмарам приписувалася весільна семантика, тобто образів нареченого і нареченої, а дощу – значення “виверження” сім'я. Ящуржинський відзначив і наявність у весільній обрядовості символики місяця й зорі, землі й вітру, вогню й води, звірів і птахів. Шлюб розглядався дослідником як Суд Божий, звідки й узяли початок такі російські слова, як “судьба” та “суженый”». За словами Г.Зленка, «Ліричні малоруські пісні» – унікальна праця, адже «Ящуржинський зусібч дослідив комплекс українських весільних пісень, ретельно висвітливши їх формотворчі особливості й змістове багатство»²⁰. Позитивно про цю студію відгукнулися відомий славіст В.Ягіч та український письменник І.Франко. На жаль, Г.Зленко при цьому не зазначив джерела посилання, і якщо відповідна замітка І.Франка опублікована²¹, то рецензія В.Ягіча так і залишилася невідомою.

Власну педагогічну діяльність Х.Ящуржинський розпочав у 1884 р., викладаючи спочатку у Кушниковському жіночому інституті (Керч), а потім у чоловічій та жіночій гімназіях Сімферополя. Разом із ним у Сімферопольській чоловічій гімназії працювали відомі краєзнавці Ф.Лашков, Є.Марков,

А.Маркевич, археолог чеського походження А.Кашпар. У закладі існувала традиція проводити навчальні екскурсії для кращого вивчення історії, географії та природничих наук. Учні створювали гербарії, формували колекції мінералів, комах, вивчали побут первісної людини у Червоних печерах та середньовічну історію на розкопках столиці пізньоскіфської держави – Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь). У жовтні 1886 р. Х.Ящуржинський із метою поглиблення знань своїх вихованців організував археологічний гурток для старшокласників. Протягом 1889–1890 навчального року відбулись екскурсії гімназистів майже по всій території Кримського півострова. Гідами виступали викладачі А.Маркевич, Ф.Лашков, Х.Ящуржинський та ін. Збереглися звіти про ці подорожі, які, з одного боку, становлять собою цілісні наукові праці, а, з іншого, є наочним доказом професіоналізму викладачів гімназії. У цей період з-під пера Х.Ящуржинського вийшли публікації про язичницькі храми, відвідини стародавнього Херсонеса Кирилом і Мефодієм та прийнятті християнства князем Володимиром, сімейне життя, весільні й поховальні обряди татар, тлумачення написів у ханській усипальниці, про відому скелю Вай-Анам в ущелині річки Качи²², а також промова, присвячена відображенню Криму в російській поезії, виголошена на вчорішньому засіданні у Сімферопольській жіночій гімназії 30 серпня 1885 р. і надрукована того ж року²³.

Власне, усі ці праці не були «пробою пера», адже ще студентом Х.Ящуржинський активно друкувався у Варшаві, де, зокрема, у 1878 р. на шпальтах «Варшавских университетских известий» світ побачила розвідка, присвячена соціально-політичному вченню Я.Гуса (того ж року вийшла окрегим виданням)²⁴. У 1879 р. мовознавчий та історико-літературний журнал «Русский филологический вестник» надрукував рецензію Х.Ящуржинського на працю П.Богданова з російської пунктуації²⁵, а 1882 р. «Славянский ежегодник» – про Ю.Словацького²⁶. Ушановуючи в 1883 р. пам'ять професора Варшавського університету В.Макушева Хрисанф Ящуржинський разом зі О.Смирновим, А.Будиловичем та М.Семеновським виступив співавтором відповідного матеріалу²⁷.

У 1893 р. Х.Ящуржинський перебрався до Одеси, де продовжив свою педагогічну діяльність, працюючи викладачем російської мови в місцевому інституті шляхетних дівчат та у жіночій гімназії. Одеський період життя характеризувався активною науково-громадською роботою, він став дійсним членом кількох наукових інституцій, у тому числі Таврійської вченої архівної комісії (член-засновник із 1887 р.), Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (дійсний член із 1894 р.), Одеського товариства шанувальників слов'янознавства (проект 1909 р.) та Одеського товариства історії й старожитностей (дійсний член із поч. XX ст.), налагодив контакти з «Просвітою».

Г.Зленко у вже згадуваній праці відзначав, що Х.Ящуржинський був лише членом педагогічного відділення Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, що не зовсім правильно. Справа у тому, що зазначене відділенні, як складову частину наукової інституції, було створено 12 листопада 1899 р. За його статутом, дійсні члени історико-філологічного товариства автоматично ставали й дійсними членами педагогічного відділення, а дійсні члени останнього могли бути дійсними членами власне товариства лише за умов балотування (виборів). Протокольні матеріали та списки членів товариства за 1893–1894 академічний рік фіксують Х.Ящуржинського серед дійсних членів наукової інституції з 3 лютого 1894 р.²⁸ Після свого обрання Хрисанф Петрович активно включився в робо-

ту – він був присутнім майже на всіх засіданнях як власне товариства, так і його структурних підрозділів (педагогічного та візантійсько-слов'янського відділень), робив доповіді, брав участь в обговореннях і т.д. У 1900 р. його було обрано секретарем педагогічного відділення.

Х.Ящуржинський був постійним представником Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, а також Таврійської вченої архівної комісії на VII–XV загальноросійських археологічних з'їздах (окрім VIII), що проходили в Ярославлі (1887 р.), Вільно (1893 р.), Ризі (1896 р.), Києві (1899 р.), Харкові (1902 р.), Катеринославі (1905 р.), Чернігові (1908 р.), Новгороді (1911 р.). Виконував обов'язки секретаря секцій «Пам'ятки мови та письма» (IX з'їзд), «Історичні та етнографічні старожитності» (XIV з'їзд). Друкований орган археологічних з'їздів повідомляв, що Х.Ящуржинський виступав із доповідями про звичаї та традиції українського народу з трибуни XI, XII, XIV наукових форумів²⁹. Після завершення роботи делегати від історико-філологічного товариства звітували на своїх засіданнях. Зокрема, Х.Ящуржинському належать доповіді про архівознавство на XI, етнографічний відділ на XII, класичні старожитності на XIV археологічних з'їздах³⁰. Слід відзначити, що перше повідомлення Хрисанфа Петровича у день його обрання членом Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті також присвячувалося всеросійському археологічному з'їзду, що відбувся у Вільно³¹.

Наприкінці XIX ст. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті, наслідуючи приклад харківських колег, ініціювало серед одеської громадськості обговорення питання про необхідність проведення етнографічних досліджень у Бессарабії, на Чорноморському узбережжі та Кримському півострові. «Знайомство з побутом, характером, піснями, переказами, – зазначали члени товариства, – особливо необхідне у нинішній час, коли звідусіль ми бачимо з боку інтелігенції прагнення прийти на допомогу народові в його матеріальних та духовних потребах»³². Розробити програму етнографічних студій було доручено дійсним членам наукової інституції – А.Маркевичу та Х.Ящуржинському, які на основі документів Харківського історико-філологічного товариства склали своєрідний опитувальник («Програма етнографічних досліджень у районі Новоросії, Бессарабії та Криму»). Зважаючи на особливості історії заселення та розвитку південного регіону України науковці не ставили перед собою всеохоплюючих завдань. Навпаки, свою місію вони вбачали лише у започаткуванні етнографічних студій³³. Національна строкатість Півдня України спричинила появу розвідок із життя та побуту сербських і болгарських колоністів. Х.Ящуржинський, виділяючи своєрідні, притаманні лише болгарам особливості весільного обряду та порівнюючи їх з обрядовістю українських селян, висловив припущення про можливість з'ясування загальнослов'янського типу весільного дійства.

Робота Х.Ящуржинського як дійсного члена Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті знайшла свій вияв у доповідях та рефератах про українські колядки, суспільні ідеали М.Гоголя та ін.³⁴ Він брав участь в обговоренні доповіді дійсного члена Г.Бельченка «Повчання Феодосія Печерського про страти Божі», не погоджувався з деякими положеннями виступу ще одного члена товариства професора Новоросійського університету О.Алмазова, який характеризував грецьку писемну пам'ятку з текстами закляття проти нечистої сили тощо.

Крайній термін перебування Хрисанфа Петровича у складі Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті ще потребує уточнення. Він міг бути виключений із дійсних членів інституції або за пись-

мовою заявою на ім'я голови, або у разі смерті. Сьогодні можна лише з впевненістю говорити, що Х.Ящуржинський перебував у складі товариства по 1910 р. включно, оскільки його прізвище фігурує у списку дійсних членів на цей рік.

У Державному архіві Одеської області (фонд Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті) міститься інформація, що на початку 1909 р. Х.Ящуржинський разом з І.Каменським, К.Міссірковим, В.Даниловим та П.Фоменком виступив засновником нового громадського наукового об'єднання – Одеського товариства слов'янознавства при Історико-філологічному товаристві. Метою новоствореної інституції проголошувалося дослідження слов'янських мов, літератури, історії, археології, статистики³⁵.

Працюючи у Керчі, Х.Ящуржинський активно долучився до створення Таврійської вченої архівної комісії, на перших порах виконуючи обов'язки секретаря. Як пише Г.Зленко, «у день її заснування, 24 січня 1887 р., Х.Ящуржинський разом з уславленим кримськотатарським просвітителем Ісмаїлом Гаспринським був обраний до комісії, якій доручили скласти попередню програму занять»³⁶. До сфери зацікавлень комісії, серед іншого, входили розгляд та систематизація історичних матеріалів, що зберігалися в архівних установах Таврійської губернії. Із членів інституції було створено спеціальну комісію з визначення черговості дослідження документів губернського правління, окружного суду, губернського дворянського зібрання та ін. До її складу ввійшли А.Стевен, І.Казас, Ф.Лашков, І.Гаспринський, Х.Ящуржинський³⁷. Навесні 1887 р. Хрисанф Петрович висловив бажання спільно з інспектором сімферопольської татарської вчительської школи І.Казасом розібрати й упорядкувати архів магометанського духовного правління. Проте після початку роботи з'ясувалося, що матеріали цього архіву були передані у відання особливої комісії з питань вакуфів і розгляду не підлягають. Результати активної науково-пошукової діяльності Хрисанфа Петровича знайшли відображення на шпальтах «Известий Таврической учёной архивной комиссии». За нашими підрахунками, у цьому виданні він опублікував 11 статей.

Як археолог Х.Ящуржинський проводив розкопки на некрополі Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь). Його ім'я є серед тих, хто зробив свій внесок у справу збирання та збереження археологічних та етнографічних матеріалів для музею Таврійської вченої архівної комісії. Він співпрацював із Керченським музеєм старожитностей, спілкувався з відомим істориком і мистецтвознавцем, керівником археологічних розкопок у стародавніх Херсонесі та Пантикапеї Н.Кондаковим (збереглося їх листування). Зокрема, Хрисанф Петрович, який працював на розкопках, висловив бажання очолити Керченський музей старожитностей, на що Н.Кондаков дав негативну відповідь («розкопки слід проводити вповні науково й сам керівник їх повинен стояти у середовищі наукових занять старожитностями, і, зокрема, пам'ятками класичного мистецтва в Росії»³⁸).

Археологічні пошуки Х.Ящуржинського стали важливою складовою дослідження історії найбільшого на Кримському півострові городища пізньоскіфського часу – Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь), локалізованого на південно-східній околиці Сімферополя. Розкопки І.Бларамберга (1827 р.), Ф.Дюбуа де Монпер'є (1834 р.), О.Уварова (1853 р.), Х.Ящуржинського та М.Веселовського (1889 р.), Ю.Кулаковського (1895 р.), М.Ернста (1926 р.), П.Шульца й А.Карасьова (1945–1950, 1954–1959 рр.), І.Яценко (1960–1963 рр.), Т.Висоцької (1975 р.) та О.Махневої (1980–1986 рр.) становлять єдиний ланцюг археологічних відкриттів.

Хрисанф Петрович був також активним дописувачем «Киевской старины», про що свідчить низка публікацій на шпальтах часопису. Г.Зленко так охарактеризував його співпрацю з редакцією журналу: «Х.Ящуржинський за кілька років опублікував два десятки статей і нотаток, на які спираються фольклористи й сьогодні. Якби зібрати їх до купи, вийшов би грубезний том, і ми дістали б можливість прочитати про весілля українське як релігійно-побутову драму, про колядки релігійно-апокрифічного змісту, різдвяну інтермедію, повір'я й обрядовість селянської родини тощо». За нашими підрахунками, він автор 22 публікацій. Вичерпно є й характеристика наукових розвідок Хрисанфа Петровича, дана дослідницею М.Павленко: «Вони є блискучим зразком органічної любові автора до народної творчості, причому не лише української, але й білоруської, татарської, тонкого творчого підходу, позначеного педагогічним даром, і вдумливого аналізу».

Х.Ящуржинський мав широкі зв'язки у наукових колах. Так, його студії етнографічного характеру та рецензії на них друкувалися у «Записках Наукового товариства імені Шевченка»³⁹, літературно-мистецькому місячнику «Сяйво»⁴⁰, журналі «Этнографическое обозрение»⁴¹. Г.Зленко констатував і факт співпраці дослідника з «Екатеринославскими губернскими ведомостями» (на жаль, ми не можемо ані підтвердити, ані спростувати цю інформацію). Переконані, що подальші пошуки відкриють ще не одну публікацію Х.Ящуржинського, кількість яких на сьогодні становить понад 70.

Із поверненням на Уманщину (1911 р.) розпочався новий період життя Хрисанфа Петровича. Дбаючи про збереження історичних пам'яток, він став одним із засновників та співробітником Уманського краєзнавчого музею. Наприкінці свого життя вчений заповів цьому закладові власну книгозбірню. У 1913 р. було офіційно відкрите Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, головою якого став Х.Ящуржинський. За інформацією Л.Федорової, товариство мало проводити наукові дослідження та реєстрацію місцевих пам'яток старовини; клопотатися перед урядовими установами про вживання заходів до відновлення й охорони тих пам'яток, що перебувають у віданні приватних осіб, товариств та установ; споряджати археологічні й археографічні експедиції для огляду, вивчення і збирання стародавніх пам'яток; проводити за дозволом Імператорської археологічної комісії розкопки на громадських, казенних і церковних землях, а також приватних ділянках (за згодою власника); розшукувати в урядових, станових і громадських установах, у приватних осіб старовинні архівні справи, папери і документи, що мають наукову цінність, уживати заходів щодо їх охорони; обговорювати наукові доповіді й видавати праці своїх членів, улаштовувати прилюдні читання за тематикою наукових досліджень, виставки старожитностей і таке ін.⁴² У 1913 р. Хрисанф Петрович пошанував рідну землю, надрукувавши короткий історичний нарис про Умань⁴³. Загалом же обсяг та зміст інформації про перебування Х.Ящуржинського на Уманщині та останні роки його життя надзвичайно малий.

18 листопада 1923 р. на черговому засіданні Таврійської вченої архівної комісії із повідомленням пам'яті Хрисанфа Петровича Ящуржинського виступив А.Маркевич⁴⁴. Цей текст, уже після смерті відомого кримознавця, було віднайдено серед його рукописів у 1927 р.⁴⁵ Саме промова А.Маркевича дала дослідникам підстави стверджувати про 1923-й як про рік смерті Х.Ящуржинського. М.Павленко встановила, що помер і похований він у с.Молодецькому. Місце поховання до наших днів не збереглося.

Такими чином, становлення Х.Ящуржинського як науковця відбувалося у складний період української історії, який характеризувався, з одного боку,

посиленням імперського тиску, а, з іншого, подальшим розвитком процесів національного відродження. Хрисанф Петрович виявляв особливий інтерес до українських етнографічних та краєзнавчих студій. Його наукові праці просякнуті любов'ю до рідного народу, матеріальної та духовної культури, звичаїв і традицій. Перебування Х.Ящуржинського у складі наукових товариств дало дослідникові можливість спілкуватися як з однодумцями, так і з опонентами, брати участь у наукових форумах, друкувати власні праці тощо. Ім'я Хрисанфа Петровича Ящуржинського повинно зайняти належне місце в переліку діячів національно-культурного руху кінця XIX – початку XX ст.

Студентський період Х.Ящуржинського, його перші публікації, відображена на шпальтах різних часописів наукова спадщина ще чекають на свого дослідника. Переконані, що вивчення документальної та історіографічної бази наукових інституцій, відкриття нових архівних документів суттєво доповнить біобібліографію цього непересічного етнографа, археолога, краєзнавця.

¹ Ящуржинский Х. // Энциклопедический словарь. – Санкт-Петербург, 1904. – Т.XLI. – С.872.

² Зленко Г. Забутий фольклорист // Вісник НАН України. – 1997. – №9/10. – С.92–95; *Його ж.* Одісея Хрисанфа Ящуржинського // Кримська світлиця. – 1997. – 4 липня.

³ Павленко М. «Хороший був дядько...» (Маловідоме про Х.Ящуржинського) // Берегиня. – 2003. – №3. – С.3–14; *І ж.* У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський: хто це?) // Київська старовина. – 2003. – №4. – С.141–150.

⁴ Медалієва О.З. До питання про діяльність Хрисанфа Ящуржинського // Література та культура Полісся. – Вип.27: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин, 2004. – С.196–201.

⁵ Малюта О. Ящуржинський Хрисанф // Українські історики XX століття: Біобібліограф. довідник. – К., 2006. – Вип.2. – Ч.3. – С.271–272.

⁶ Федорова Л.Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр. – К., 2008. – 296 с.

⁷ Шендеровський В. Хресанф Ящуржинський, етнограф і фольклорист // Пам'ять століть. – 2006. – №6. – С.170–173.

⁸ Родина Ящуржинських у громадсько-політичному житті України XIX ст. // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2008_13/sekcija%20ukraina/roduna%20yawyrjunsukh.pdf; *Малюта О.* Ящуржинський Хрисанф // www.history.org.ua/ua/hist/2_3/ja.pdf

⁹ Ящуржинский А. Открытие попечительств при Свято-Никольской церкви г.Василькова (Киевской губернии). – К., 1895.

¹⁰ Абрамов Н.А. Георгий Ящуржинский, архиепископ тобольский и сибирский (1845–1852 гг.). – [Санкт-Петербург], 1868; *Крамаренко И.В.* Деятельность архиепископа Георгия [Ящуржинского] на пастве полтавской. – [Санкт-Петербург], 1868; *Герасимов Б.Г.* Путешествие архиепископа тобольского и сибирского Георгия [Ящуржинского] по Иртышу в 1851 году. – Семипалатинск, 1910; *Сулоцкий А.* Тобольские архипастыри Антоний (Знаменский), Евгений (Казанцев) и Георгий (Ящуржинский): Однородные случаи из их жизни. – [Санкт-Петербург], 1880.

¹¹ Музичко О. Архів професора Івана Линниченка: історія формування, склад, інформаційний потенціал // Архіви України. – 2008. – №3/4. – С.135–149.

¹² Павленко М. «Хороший був дядько...» ... – С.8.

¹³ Музичко О. Архів професора Івана Линниченка... – С.145.

¹⁴ Міжконфесійна палітра Уманщини XVIII–XX ст. – Умань, 2008. – 160 с.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України, м.Київ. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.306. – Арк.18.

¹⁶ Там само. – Ф.2052. – Оп.1. – Спр.1446. – Арк.2; Спр.1447. – Арк.2; Спр.1448. – Арк.1; Спр.1449. – Арк.1.

¹⁷ Музичко О. Архів професора Івана Линниченка... – С.135–149.

- ¹⁸ Российский государственный архив литературы и искусства (Москва). – Ф.538. – Оп.1. – Д.133. – Л.1.
- ¹⁹ Колосов М. Отзыв проф. Колосова о сочинении студента Хрисанфа Ящуржинского // Варшавские университетские известия. – 1879. – №5: Офиц. отд. – С.11–15; А.М. [Рец. на изд.: Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные / Сост. Я.Ящуржинский] // Исторический вестник. – 1882. – №2. – С.475–476.
- ²⁰ Зленко Г. Забутий фольклорист. – С.93.
- ²¹ Франко І. [Про Х.Ящуржинського] // Його ж. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1984. – Т.42: Фольклористичні праці. – С.13–14, 506, 508.
- ²² Ящуржинский Х. Об устройстве древних языческих храмов // Первая учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии. Севастополь и его окрестности. – Симферополь, 1889. – С.81–84; *Его же*. О посещениях Херсонеса Кириллом и Мефодием и о принятии христианства князем Владимиром // Там же. – С.93–101; *Его же*. Семейная жизнь, свадебные и погребальные обряды у татар // Вторая учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии. Бахчисарай и его окрестности. – Симферополь, 1888. – С.34–38, 44–46; *Его же*. Объяснение надписей в ханской усыпальнице // Там же. – С.42–44; *Его же*. О камне «Вай-анам» // Третья учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии. Симферополь и его окрестности. – Симферополь, 1890. – С.112.
- ²³ Ящуржинский Х. Крым в русской поэзии: Речь, произнесённая на торжественном акте Симферопольской женской гимназии 30 августа 1885 г. – Симферополь, 1885. – 31 с.
- ²⁴ Ящуржинский Х. Социально-политическое учение Гуса: Составлено по чешским сочинениям Гуса. – Варшава, 1878. – 41 с.
- ²⁵ Ящуржинский Х. [Рец. на кн.: Богданов П.И. Употребление знаков препинания в русском письме. С приложением синтаксиса русской речи и систематического диктанта. – К.: Тип. Францкевича, 1878] // Русский филологический вестник. – 1879. – Т.П. – №4. – С.116–117.
- ²⁶ О Юлии Словацком. [Краткий биографический очерк его. Трагедия «Мазепа»; поэма «Отец зачумлённых»]. [Критические очерки]. – К., 1882 (відбитка зі «Славянського ежегодника»). – 35 с.
- ²⁷ Поминки по профессоре В.В.Макушеве: Ум. 2 марта 1883 г. – Варшава, 1883. – 40 с.
- ²⁸ Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете (далі – ЛИФОНУ). – Одесса, 1900. – Т.VIII. – С.19.
- ²⁹ Ящуржинский Х. Обрядности и песни, касающиеся жатвы хлеба // Известия XI Археологического съезда в Киеве. – К., 1899. – 1–20 августа. – №1/14. – С.103–104; *Его же*. Украинские заговоры от порчи // Известия XII Археологического съезда в Харькове. – Х., 1902. – С.99–100; *Его же*. Почитание ключей и колодцев // Известия XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – Чернигов, 1908. – 1–15 августа. – №6. – С.99–100.
- ³⁰ Ящуржинский Х. Архивоведение на XI Археологическом съезде // Известия Таврической учёной архивной комиссии (далі – ИТУАК). – Симферополь, 1899. – Т.30. – С.59–64; *Его же*. Этнографический отдел на харьковском археологическом съезде // ЛИФОНУ. – Одесса, 1905. – Т.XII. – Отд.1. – С.2, 47; *Его же*. Классические древности на черниговском археологическом съезде // ИТУАК. – Симферополь, 1909. – Т.43. – С.146–148.
- ³¹ Ящуржинский Х. О виленском археологическом съезде // ЛИФОНУ. – Одесса, 1895. – Т.V. – Отд.3. – С.2.
- ³² Протоколы заседаний Историко-филологического общества при Новороссийском университете // ЛИФОНУ. – Одесса, 1899. – Т.VII. – Отд.3. – С.22.
- ³³ Там же.
- ³⁴ Ящуржинский Х. О малороссийских колядках // ЛИФОНУ. – Одесса, 1895. – Т.V. – Отд.3; *Его же*. Общественные идеалы Гоголя // Там же. – Одесса, 1910. – Т.XVI. – Отд.1; *Его же*. Ошибки учащихся в письменных упражнениях с лингвистической точки зрения // Там же; *Его же*. О книге М.И.Тимофеева «Естественно-звуковой метод обучения грамоте» // Там же. – Одесса, 1910. – Т.XVI. – Отд.1.
- ³⁵ Держархів Одеської обл. – Ф.45. – Оп.22. – Спр.33. – Арк.85, 93.
- ³⁶ Зленко Г. Забутий фольклорист. – С.94.

³⁷ Прохоров Д.А. И.И.Казас и вопросы развития исторического краеведения в Крыму в конце XIX – начале XX вв. // <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=85&par=74&l=&art=277>

³⁸ Непомнящий А.А. Крымоведческие исследования в Одессе в середине XIX – начале XX в. // http://www.nbuv.gov.ua/articles/kultnar/knp19997/knp7_21.doc

³⁹ [Рец.]: Ящуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л., 1897. – Т.16. – Кн.2. – С.77–82; [Рец.]: Ящуржинский Х. Нравственно-общественные идеалы Гоголя // Там само. – Л., 1912. – Т.СІV. – Кн.3. – С.121–125; Ящуржинський Х. Причинки до пізнання культу предків на Україні // Там само. – С.5–9.

⁴⁰ Ящуржинский Х. Поезія різдвяних свят. Щедрий вечір // Сяйво. – 1913. – Ч.10/12. – С.237–240; Його ж. Проводи // Там само. – 1914. – Ч.4. – С.124.

⁴¹ Ящуржинский Х. О погребальных обрядах // Этнографическое обозрение. – 1898. – №3. – С.95.

⁴² Федорова Л.Д. Київське товариство охорони пам'ятників старовини та мистецтва // Енциклопедія історії України. – Т.4: Ка – Ком. – К., 2007. – С.250–251.

⁴³ Ящуржинский Х. Город Умань. Краткий исторический очерк. – Умань, 1913. – 30 с.

⁴⁴ Маркевич А.И. К столетию исследований на городище Неаполе у Симферополя (1827–1927): Памяти Хрисанфа Петровича Ящуржинского // Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. – Симферополь, 1930. – №3. – С.4–14.

⁴⁵ Непомнящий А.А. «Ещё держится у нас старая культурность...»: Новые материалы по истории крымоведения в переписке местных историков с академиком И.Ю.Крачковским // <http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=104&par=74&l=&art=590>

Based on wide actual material article discusses main milestones of life and science society activity of Ukrainian ethnographer, archaeologist and regional ethnographer Khrysanf Petrovych Yashchurzhyn's'kyi, his work in Crimean educational institutions and also in scientific communities (including Taurian student archival Commission, Historical Philological Society at the Novorossiysk University and others).